

A PSZICHOLÓGIA JÖVŐJE AVAGY „LÁTTÁK-E, HOGY JÖN” 1970-BEN

PLÉH CSABA

JATE Pszichológiai Tanszéke
E-mail: pleh@edpsy.u-szeged.hu

CZIGLER ISTVÁN

MTA Pszichológiai Intézete
E-mail: czigler@cogpsyphy.hu

Ez a tanulmány 1970-ben készült az MTA Pszichológiai Bizottsága és a Filozófiai és Történettudományok Osztálya számára A pszichológiai tudomány prognosztizálásának elvi és módszertani kérdései címmel. A „Szakértői vélemény” bevezető „futurológiai” részeit elhagytuk. A megmaradó rész tanulságos visszapillantó tükröz: tényleg az történt-e, amit 30 éve kezdő kutatóként gondoltunk.

A pszichológia fejlődésének közismert vonása, hogy a tudományos csomópontok e diszciplínában nem egyszerűen elméleti és módszertani ugrásokat jelentenek, hanem dominánsan megszabják a felvetett *kérdéseket* is. Ez egyáltalán nem magától értetődő, „mindennapi emberkép” létezése révén ugyanis az, hogy egy valóban *teljes* pszichológiának az emberi tapasztalás milyen kérdéseivel *kellene* foglalkoznia, már szinte a kultúra kezdetétől adott. Úgy is mondhatnánk, hogy a pszichológia „tartalomjegyzékét” már az ókorban megírták. Az, hogy aktuálisan mivel foglalkozik a tudomány, azaz a kutatások erőfeszítéseinek koncentrált területe mégis mindig az *elméletek* függvénye. Emiatt a pszichológiai prognosztika szempontjából kiemelkedő jelentősége van annak, hogy melyek az adott pillanatban domináló kutatási trendek, mi az az *új*, amiről a tudomány művelői úgy vélik, elválasztja a kutatásaikat a korábbi szintézisektől. Így – csak egy példát említve – a két világháború közötti *kísérletes* lélektan fejlődésének irányvonalait, a kutatott kérdéseket jól áttekinthetjük annak a szembenállásnak a fényében, ami a behaviorizmust a klaszszikus német kísérleti pszichológia introspekcionálisával, az alaklélektan pedig annak asszociacionizmusával állította szembe a húszas évek elején.

A mai pszichológia egyre tudatosabban be is látja, hogy a valóságban tudományunk fejlődésében nincs „naiv empirizmus”, a kutatás irányát, sőt még magát azt is, hogy mi lehet egyáltalán „tudományos tény”, a sokszor csak látensen, kifejtetlenül meglévő elméleti keretek (ami itt tulajdonképpen egy antropológiai *emberkép* jelent) meglehetősen szigorúan körülírják. Éppen ennek felismerése miatt erősödik ma egyre inkább az igény a *kifejtett* pszichológiai elmélet kialakítására. Az integráció, az egységes képre törekvés, az elmélet fejlesztésének igénye sok helyen és sok szerzőnél felmerül, sőt szinte általános nézet, hogy a pszichológia fejlődésében döntő tényezővé válik az *egységes ismeretrendszer* kialakulása. Adott jelenség magyarázatába egyre több determináló szint kapcsolható be, fokozatosan feltáruznak a meghatározók közötti kapcsolatok. Ha ez nem történik meg, az egyre erősebb differenciálódás az egész pszichológiai ismeretrendszer deformálódásának veszélyével fenyeget. A pszichológia interdiszciplináris kapcsolatai révén egyre fontosabb összekötő kapocs lesz (vagy lehet) a társadalom-, természet- és műszaki tudományok között. Ahhoz, hogy valóban betölthesse ezt a katalizátor szerepet, arra van szükség, hogy saját ismeretrendszerét, elméleti kereteit jóval általánosítottabban képviselje. Végül a pszichológiai gyakorlattal szemben támasztott egyre nagyobb igények is a megfelelő *általánosítottságú* elmélet kidolgozását sürgetik. (Erre a kérdésre a későbbiekben még visszaérünk.)

Nézetünk szerint kiemelhető három olyan csomópont, melyek végül is a magartás *pszichológiai* szintű egységes magyarázatához vezethetnek. Ezek képezik egyben azokat az új megközelítéseket, melyekkel a ma pszichológiája elhatárolja magát a tegnaptól, s evvel rövid távra körvonalazzák, milyen területre fog a kutatás erőfeszítése összpontosulni.

Az első integrációs irányt *pszichológiai pszichofiziológiának* nevezhetjük. E furcsa elnevezéssel csak arra kívánunk rávilágítani, hogy pszichofiziológia a pszichológia számára akkor válik fontossá, amikor többé válik a pusztá neurofiziológiánál, azaz amikor ténylegesen *pszichológiailag* releváns működésekre kíván választ adni. Hogy ez létrejöhessen, a pszichológiának és a fiziológiának egyaránt erőfeszítéseket kell tenni. A neves amerikai pszichológus, BRUNER (1957) elemzi például, hogy a pszichológusok elképzelése az agy működéséről (azaz implicit agymodelljük) az ötvenes évek végén mennyire elmaradt a fiziológia fejlődése mögött. A *jelenlegi* modellek leggyakrabban megállnak az aspecifikus aktivációs rendszerek, illetve az orientációs reakció szokolvi modelljének alapváltozatánál. Az agyműködési modell lemaradása egyébként ismétlődő jelenség. Néhány évvel BRUNER idézett cikke előtt éppen a pszichológusok implicit agymodelljének, a „fogalmi idegrendszernek” (conceptual nervous system, CNS) terminusát bevezetve (1955) HEBB is kiemelte, hogy a pszichológusok agymodellje mintegy húsz évvel volt lemaradva a neurofiziológia aktuális szintjétől. Az elavult és vulgarizált elképzelések pedig éppen az integráció ellen hatnak; ami átvehető belőlük, az olyannyira általános tétel, hogy egyrészt mindent megmagyaráz (ld. a pavlovi irradiáció és koncentráció fogalmak devalválódásából vagy akár a felszálló agytörzsi aktiváló rendszer ennél modernebb fogalmának túlszimplifikálásából származó „álfiziológiai” magyarázatokat), másrészt viszont az ilyen modell még arra az elemi feladatra is képtelen

lesz, hogy megóvja a pszichológusokat az „agyműködés ellenére” kifejtett elméletektől.

A pszichológus helyzete itt könnyebb: az alapkutatásokon belül maradván bőven található olyan fontos kérdéseket, amelyek függetlenek a pszichológiától. E negatív alternatívákkal szemben mit adhat a pszichofiziológia? KARL PRIBRAM professzor például 1966-os moszkvai előadásában rámutatott, hogy ez a tudományág adott először lehetőséget olyan változók közvetlen tanulmányozására, melyek működése a környezeti feltételek és a magatartás regisztrálásával nem vizsgálható. A szerző véleménye szerint a pszichológiai szemlélet fejlődésének fő állomásai a behaviorizmus, a kibernetika, majd pszichofiziológia voltak. E fejlődést leegyszerűsítve a következőképpen interpretálhatjuk: az inger-reakció klasszikus behaviorista sémájának elégtelenségét a neobehaviorizmus a „kísérletezés logikájából” származó közbülső változókkal próbálta feloldani, a kibernetikai szemlélet általános szabályozási elvekkel; a pszichofiziológia viszont lehetőséget nyújt a feldolgozási, kiértékelési és döntési folyamatok *konkrét* bemutatására is. A helyzet természetesen nem ilyen egyszerű, hiszen a neurofiziológia idegrendszer-modellje maga is általánosabb szemléleti változások tükrözője. Így maga PRIBRAM 1969-es előadásában (PRIBRAM, 1971) rámutat, hogy a hetvenes évek memóriamodelle a digitális számítógépek szimbolikus kódkezelésére épít. A jövő modelljét viszont a holográfiában látja. Úgy tűnik, ha sikerül e tárolási elvet valószínűsíteni, a megismerési (kognitív) folyamatok új megvilágításba kerülhetnek.

A memóriamechanizmuson kívül azonban más kérdések is pszichofiziológiai megközelítést igényelnek. A régebbi pszichológiában központi szerepű észlelés (percepció) témakör a behaviorizmusban háttérbe szorult, újabban viszont a többszintű pszichofiziológiai megközelítéssel ismét egyre kiterjedtebb kutatási területté válik. Itt nem egyszerűen az érzékszervek, vagy analizátor-rendszerek fiziológiájának fejlődéséről van szó, hanem tipikusan arról, amit pszichológiai pszichofiziológiának nevezünk: viselkedéses (pl. diszkriminációs feltételes reflexes) kísérletek eredményei sejt szintű feldolgozási folyamatokban, kiértékelő rendszerekben nyerték magyarázatukat, hasonló mikrorendszerekre építenek a felismerési kísérleteket végző kutatók. E témakörhöz kapcsolódnak a viselkedés elemei, a mozgások szabályozásával, szervezésével foglalkozó újabb pszichofiziológiai vizsgálatok is. Megváltoztatja az új irány a kísérletes pszichológia legtöbbet vizsgált területének, a tanulásnak a kutatását is. E helyen sem egyszerűen a kapcsolatképzési mechanizmus fiziológiájának feltárására gondolunk, hanem arra az irányra, mely tanuláselméleti kutatásokat, a kondicionálás elveinek, típusainak vizsgálatát vagy a tanulás motivációjának kutatását vitte be a pszichofiziológiai laboratóriumba. Így kerülhettek felszínre a viselkedéses szinten egymástól mereven elválasztott tanulási formák közötti szoros kapcsolatok (instrumentális és klasszikus kondicionálás). A pszichofiziológiai kutatás tehát más részterületek eredményeivel *nem pótolható* ismereteket hoz a pusztán pszichológiai közelítés számára is.

A pszichofiziológiai kutatásoktól nem tekinthetnek el a legmagasabb rendű kognitív jelenségek vizsgálói sem! A LURIIJA vezette szovjet neuropszichológiai iskola ismerői számára e tétel közhelyként hathat, ám egyre jobban felismerik ezt a nyugati pszichológusok is. A pszichológiai prognosztikával foglalkozó számos

munka (MURPHY, 1969; FOA, TURNER, 1970) éppen e kutatások távlati jelentőségét emeli ki. Utalhatunk itt például Sperry kezdeményezéseire, a tudatos működések neurofiziológiájának új hipotézisére. A pszichológiai kiindulású pszichofiziológiai vizsgálatok új megvilágításba helyezhetik a környezet pszichikus funkciók fejlődésére gyakorolt hatásának klasszikus kérdését is. Az ellenőrzött feltételek mellett felnövő állatoknál párhuzamosan végzett magatartási és pszichofiziológiai-biokémiai vizsgálatok máris jelentős lépéseket tettek a környezeti hatást a pszichés funkciók felé közvetítő pszichofiziológiai mechanizmusok részleteinek tisztázásához (l. pl. Rosenzweig és iskolájának kutatásait).

E helyen fontosnak érezzük, hogy rámutassunk, Magyarország a pszichofiziológia kutatási területén előkelő helyet vívhat ki, hiszen a pszichológia távlati kutatási tervében felsorolt területek szinte „lefedik” az említett témákat. Bár e kutatási ágazat a pszichológián belül anyagi igényeit tekintve az elsők között van, korszerű szinten való művelésének költségei eltörpülnek a kísérleti fizika, úrkutatás vagy akár a molekuláris biológia hasonló szinten való művelésének kiadásai mögött.

A hatvanas évek pszichológiájára jellemző másik nagy „trend” a *kognitív pszichológia* előretörése. Ez az előretörés egyszerre két dolgot jelent. Egyrészt a kutatások tartalmi horizontjának kiszélesedését: olyan, az emberi „magasabb megismerő” folyamatokkal (emlékezeti tárolás, képzeleti képek stb.) kapcsolatos kérdések felvetését, amelyek – legalábbis a pszichológiában a kutatás volumenét tekintve vezető szerepet játszó amerikai pszichológia számára – a behaviorista fogalmi keretek miatt hosszú időn keresztül megközelíthetetlenek voltak.

A kognitív pszichológiai *hozzáállás* lényege a funkcionális modell középpontba helyezése. Ezt az a meggyőződés vezeti, hogy a pszichológia rendszerének elemei közötti összefüggéseket anélkül is kutathatjuk, hogy közvetlen feltevéseket fogalmaznánk meg azok fizikai természetére nézve (l. NEISSER, 1967). Az irányzat ezekben a leszűkítő „defiziológizáló” keretekben is nagy eredményeket ért el. Alapvető változásokat eredményezett elképzeléseinkben az emberi információfeldolgozás és tárolás jellegéről, olyan, eddig kevésbé ismert jelenségeket fedezett fel, illetve írt le pontosabban, mint a „nagyon rövid idejű emlékezet” vagy „ikonikus emlékezet”, új formában vetette fel a verbális átkódolás szerepét a vizuális információfeldolgozásban, jóval közelebb vitt az emberi emlékezeti tárolás természetének, a beszédészlelésnek és még számos „magasabb megértési folyamatnak” megértésében.

A tisztán funkcionális modell keresése azonban (amely szívesen fordul inspirációért számítógép-program analógiákhoz) rendszerint kénytelen feladni merev modell központúságát. Ez már a konkrét kutatásokkal kapcsolatban is kiderült. Csak egy, nagyon jellegzetes példát említve – a két füllel egyszerre hallott különböző verbális anyag feldolgozásában jellegzetes „jobb fül dominancia” magyarázatára a kognitív pszichológiának már határozott fiziológiai modellre volt szüksége (l. Kimura, Kinsbourne, Myers és mások munkáit).

A funkcionális közelítés kizárólagosságának ki nem elégítő volta azonban a „kognitív pszichológia” teoretikusai számára elméleti szinten is kezd világossá válni. Mint FODOR (1968) kifejti, a funkcionális és „neurologizáló” (pszichofiziológiai) szakaszok a pszichológiai kutatásban nem választhatók el mereven egymástól.

Egyrészt a funkcionális modell alkotója nem tételezhet fel olyan mechanizmusokat, amelyek összeegyeztethetetlenek az ismert neurológiai tényekkel, másrészt (mint az előzőekben már utaltunk rá) a pszichológiai szempontú neurofiziológiai kutatás nem a nulláról indulva kutatja az idegrendszert – éppen a funkcionális modell elemeinek megfelelő alrendszereket keres. Ha abból indulunk ki, hogy az általános lélektani kutatás irányító szempontja egyre inkább a különböző teljesítmények mögött álló *mechanizmusok* kutatása, a funkcionális és a „fiziológiai” közelítés egymásra épülése nyilvánvaló. Bár a mechanizmus szintű magyarázattal kapcsolatban ideálisan állandóan felmerült a fiziológiai konkrétság igénye, ehhez mindig viszonylag mentalista terminusokban megfogalmazott funkcionális modelleken keresztül vezet az út. A „kognitív pszichológia” a jövőben tehát minden jel szerint egyre szorosabban összefonódik majd a „pszichológiai pszichofiziológiával”.

Ha a szovjet pszichológiát tekintjük, ott ez az elv a szilárd fogalmi kereteknek köszönhetően sohasem volt kétséges. A különböző „kognitív orientációjú” nevezhető szovjet iskolák (l. pl. Zincsenko kutatásait az emlékezetéről, a perceptuális képmással foglalkozó munkákat – Zincsenko, Gippenreiter, Leontyev és mások –, nem is beszélve Lurija munkásságáról) mindig törekedtek a „funkcionális” és valódi mechanizmus szintű kutatások termékeny összekapcsolására.

A harmadik új, általános vonás a mai kísérleti lélektanban a *fejlődés* gondolat középpontba kerülése. Természetesen erre még jobban elmondható, mint a másik kettőre, hogy nem teljesen új elvről van szó. A szovjet pszichológiában (Vigotszkij iskolája) vagy például Piaget rendszerében régóta középponti gondolat, hogy a pszichikus tevékenység mögött álló *mechanizmusokat* csak fejlődésükben vizsgálva érthetjük meg igazán, vagyis, hogy a tágran értelmezett „fejlődéslélektan” általános lélektani kérdésekre ad választ. A mai helyzet újdonsága egyrészt *menyiségi*. Egyre több olyan kutató vagy iskola fordul az ontogenezishez a mechanizmusok keresése közben, akik eredetileg nem par excellence „gyermekpszichológusok”, a fejlődés problémája jóval elméletibb szinten érdekli őket. Ez történik ma például a vizuális észlelés kutatásában vagy a gyermeknyelv új szempontú, annak fejlődéséből a felnőtt „nyelvismeretét” megvalósító mechanizmusokra következtető vizsgálatában.

Másrészt új az, hogy az általános lélektani indítású kutatók „betörése” a hagyományos gyermeklélektani kérdésselvetéseknél pontosabb, s módszertanilag is igényesebb kutatásokhoz vezet. Csak látszólagos paradoxon az, hogy éppen az „*általános*” hozzáállás teszi itt is konkrétabbá a kutatást. Ez a jövőre nézve egy olyan új „fejlődéslélektant” körvonalaz, mely mind szélesebb területeken (egészen a fejlődésközpontú, a szocializáció mechanizmusait és konkrét determináló feltételeit kereső személyiséglélektanig bezárólag) lép túl a jelenség szintű-taxonómikus leírás szintjén, és jut el a mechanizmusokkal operáló, valódi magyarázat szintjéig. A mechanizmuskeresés következetes véghezvitele esetén ez az irány egyre jobban össze fog kapcsolódni a pszichofiziológiai törekvésekkel.

Tartalmilag – legalábbis a magasabb megismerő funkciók kutatása terén – ezeknek az új fejlődéslélektani irányzatoknak középponti elve az a szintén nem új, általános kifejtést először Vigotszkij munkáiban nyert gondolat (mely azonban már Watsonnál, a behaviorizmus kezdeményezőjénél is felmerült csírájában; l.

Goss, 1961), hogy az emberi magasabb pszichikus működések *közvetített* jellegűek, s keletkezésükben döntő szerepet játszik a jelhasználat. A mediáció különbözően értelmezett fogalmával operáló fejlődéslélektani kutatások ezt a gondolatot töltik meg egyre több és konkrétabb empirikus tartalommal.

A pszichológia tudományának fejlődésében döntő tényezőnek látjuk, hogy a felsorolt csomópontokból a viszonylag közeli jövőben új szemlélet formálódhat. E szemléletmód semmiképpen sem alternatívája a társadalomtudományi dedukcióból levezethető elveknek, ám avval nem is azonos. Ezt a születőben levő új szemléletet a tényleges problémák megoldására való alkalmasság jellemezheti; az új integráció az elvont általánosítások helyett *konkrét* tényekre fog vonatkozni. Összefoglalásként ezt a pszichológiát kognitív összehasonlító pszichológiának nevezhetjük, hiszen az emberi teljesítmények előfokait, a teljesítmények ontogenetikai kifejlődését igyekszik feltárni, mind az agyi mechanizmusok, mind a reguláció szempontjából. Amennyire ez egyáltalán előre látható, központi szerepet fognak játszani benne a minőségi ugrásokat lehetővé tevő mechanizmusok kialakulásának *feltételei*, az egyre fejlődő funkcionális rendszerek működései. Fel fogja használni mind onto-, mind filogenetikusan a rendszerek károsodásából, illetve a reguláció határait meghaladó feltételek hatásának vizsgálatából eredő adatokat, az eltérő kulturális környezetnek a pszichikus mechanizmusokra gyakorolt hatását. (Hasonlóan körvonalazta a kísérleti lélektan jövőjét a londoni pszichológus kongresszuson PRIBRAM 1971 is, amikor a pszichológia közvetlen jövőjét „biológiai-kognitív” keretekben képzelte el.)

Éppen a *konkrétság* igénye, melynek erősödő tendenciájára még visszatérünk a későbbiekben, és a *fejlődés* gondolat központi szerepe biztosíthatja, hogy ez az új integráció a jövőben egyre jobb közelítéseket adhasson a szociálpszichológia és a mechanizmus szintű modellek összeegyeztetésére. A szociálpszichológiát éppen ezért nem tárgyaltuk külön integrációs csomópontként, mert ebben a rohamosan fejlődő és alkalmazásait tekintve is egyre jelentősebb tudományágban sajátos formában a fentebb kifejtett integrációs pontokkal analóg fejlődés figyelhető meg. Az ötvenes években az emberek közötti interakciók leírását formális, elvont szinten dolgozták ki. A formális leírás főleg különböző matematikai és információelméleti modellekre támaszkodott. E megközelítési móddal háttérbe szorultak a szociálpszichológia igazi „tartalmi” problémái, a társadalmi, kulturális és személyiségbeli különbségek, s ezzel éppen a konkrét hatásmechanizmusok. Ma egy olyan irány előretörése várható, amely erősebben támaszkodik a szociológia eredményeire a csoportjelenségek kutatásában, s amelyben jobban előtérbe kerülnek a társadalmilag-kulturálisan differenciált kutatások. A vizsgálatok útjának tehát (legalábbis ami az elméletileg is újat hozó kutatásokat illeti) a társadalmi közegre vonatkoztatott *kísérletezés* tűnik.

A kísérletes szociálpszichológia másik gyorsan fejlődő ága az attitűdkutatás, az értékelő rendszerek vizsgálata. Ennek talán legizgalmasabb részterületén, a másik ember értékeléssel társuló észlelésének kutatásában a szociálpszichológia már ma is igen termékeny kapcsolatba került az általános lélektannal.

Úgy tűnik, ha a továbbiakban is érvényesül az a tendencia, hogy a szociálpszichológia egyre szélesebben összekapcsolódik a *személyiséglélektannal* is (részben ez a

folyamat közvetíti kapcsolatait az általános lélektan felé is), akkor létrejöhet egy olyan egységes rendszer, amely az eddiginél lényegesen konkrétabb szinten adhat magyarázatot egyén és csoport, szocializáció és individualizáció kapcsolataira.

A szociális-kulturális szempontok a korábbinál jóval konkrétabb figyelembevételre a jövőben a nem par excellence szociálpszichológiai kutatást is jellemezní fogja. A kísérleti lélektan hagyományos attitűdje – hogy GARDNER MURPHY (1969) szellemes kifejezésével éljünk – az volt, hogy a kísérleti (vizsgálati) személy a kultúráját „leparkolja” a laboratórium előtt. Ma evvel kapcsolatban a széles gyakorlatban is változóban van az attitűd (tudjuk, hogy elméletileg ennek abszurdítását a lélektan olyan jelentős teoretikusai, mint Kurt Lewin vagy Egon Brunswik már évtizedekkel előbb kifejtették). Éppen a „konkrétságra” törekvés révén ma egyre nagyobb az igény arra, hogy kultúrán belüli és kultúrközi összehasonlításokat egyaránt felhasználva világosabban lássuk a kísérleti helyzetben mutatott teljesítménybe belejátszó társadalmi-kulturális tényezők minél szélesebb skáláját.

Ez a kísérletező pszichológusról és a kísérleti helyzetről alkotott képünket is alapvetően megváltoztatja majd. Klasszikusan a laboratóriumi helyzetet mint egy idealizált „abszolút” helyzetet fogtuk fel, ahol a függő változók csak az általunk felvett független változóknak megfelelően variálnak. Kiderült azonban, hogy ez nem így van: szellemes kísérletek mutatták ki, hogy a kísérleti helyzet olyannyira reális emberi interakció, hogy a kísérletező viselkedése, nem verbálisan közölt elvárásai nagymértékben befolyásolhatják a teljesítményt (Orne, Rosenthal kutatásai). Vagy például objektív személyiségvizsgálatok eredményét befolyásolhatja, hogy milyen „modell”-szerepben kommunikál a kísérletvezető a hallgatósággal (KLINGER). Ezek a kísérleti pszichológia oldaláról is pozitívan értékelt új eredmények nemcsak a szigorúbb módszertan irányába hatnak pozitívan, hanem nyilván újabb értékes hipotéziseket is szülnék a pszichológiai működésekbe belejátszó szituatív interakciós hatásokra vonatkozóan.

A pszichológia fejlődésének nagy kérdése, hogy az integrációból előálló determinánsrendszer szolgáltat-e olyan irányokat, melyek mentén a tudomány felhasználója hatásos eredményeket érhet el az egyes ember pszichikus jelenségeinek magyarázatában. Kialakul-e például az általános pszichológia és az alkalmazott területek között közvetítő olyan új tipológia, ahol a pszichológus nem egy-két dimenzióban jellemzett ideális alaptípusokhoz hasonlít, hanem a mérés nagyszámú releváns dimenzió mentén folyik, s az elemzés nem elégszik meg az ezek mentén való értékadással, hanem éppen ezek szabják meg az elemzés stratégiáját, a vizsgálat irányát. Létrejön-e egy olyan alkalmazott lélektan, amely a jövőben feltáruló és valószínűleg eddigi elképzeléseinknél jóval komplexebb determinánsrendszer felhasználásával működik közre a környezet humanizálásában? E kérdések már túlmutatnak a pszichológia belső fejlődéséből jól-rosszul kihámozható trendeken, s a pszichológiával szemben támasztott *társadalmi elvárások prognosztikájának* kérdéséhez vezetnek.

Az e témakörrel foglalkozó írások legtöbbször a pszichológusok felelősségét emeli ki az emberiség „nagy” problémáinak megoldásában. Röviden felsoroljuk, milyen problémákat tartanak számon itt az egyes szerzők. G. A. MILLER (1967) azt emeli ki, hogy mivel a társadalom komplexitásának fokozódása a szellemi kapacitás egy-

re nagyobb részét fogja lekötni, egyre égetőbbé válik a szellemi kapacitás emelésének kérdése. Ebben döntő az *oktatás* szerepe. A szerző szerint itt a fő hangsúly nem is annyira az anyagátadás módszereinek tökéletesítésén van, hanem a tanulás *motivációjának* fokozásán. BERAN (1971) a fejlődő országok elemi szintű oktatási problémáinak megoldását emeli ki a pedagógiai lélektan feladatai közül. KAY (1971) az intelligencia (a teljesítmény és a megértés átlagos szintjét érti ezen) növelésének igényére utal. Csak így kerülhető el szerinte a kultúra kettéválása olyanokra, akik értik a környezetben lezajló társadalmi és technikai jelenségeket, folyamatokat és olyanokra, akik ezeknek csak tehetetlen résztvevői. A pszichológiára az oktatási rendszer fejlesztésén keresztül általános szerep hárul. Az ember „megértésében” pedig ez a szerep közvetlen (Shakespeare Freud nélkül is eleget tudott, de Shakespeare-ből mindig kevés volt!). Szintén ő hangsúlyozza a pszichológia szerepét az egyre gyorsabban változó ember–gép viszony humanizálásában. Számos szerző hivatkozik az ember környezetének egyre növekvő ütemű változásaival kapcsolatos pszichológiai problémákra (ÁKOS, 1968; KAY, 1971). E mindenképpen figyelemreméltó humanista célok további részletezése helyett egy olyan kérdést emelünk ki, mely hazánk viszonyai között a pszichológussal szemben felmerülő társadalmi elvárásoknak a közeljövőben talán a legfontosabb „kerete” lesz. *A tudományos-technikai forradalomra* gondolunk, közelebbről annak két olyan vonatkozására, melyek pszichológiai relevanciája már ma is látható.

Az egyik a közvetlenebb – az ember–gép rendszer, az automatizálás körülményei között folyó munkatevékenység pszichológiai szempontú vizsgálata. A pszichológiának itt egy kicsit „elébe kell mennie” a társadalmi igényeknek. Ahhoz, hogy amikor ezek sürgetően fellépnek, ki tudja elégíteni őket, már most el kell kezdenie az ember és evvel az egész rendszer szempontjából optimális információátviteli és műveleti sémák konkrét kidolgozását. Csak így biztosítható, hogy fokozatosan olyan műszaki pszichológia alakuljon ki, amely már a rendszer *megtervezésébe* bekapcsolódhat.

A tudományos-technikai forradalom közvetettebben az emberi potenciál fejlesztésének kutatását kívánja meg a pszichológiától. Közismert, hogy ez a folyamat az eddigieknél minőségileg nagyobb követelményeket támaszt az oktatással és neveléssel szemben. Egyszerre lesz szükség arra, hogy a társadalom *általában* képes legyen a maga által kialakított feltételekkel való élésre, valóban használni tudja a technikát, másrészt arra, hogy egyre több új körülmények között a legtágabban értelmezett valódi alkotó individuum legyen képes az *alkotó* munkára.

Közhely ma, hogy már az oktatással kapcsolatos első igény is annak gyökeres átalakítását kívánja meg. Ebben a pszichológia – legalábbis ideális esetben – nemcsak az új oktatási metodikák hatékonyságának ellenőrzésében játszhat szerepet. Egyrészt a *fejlődés-fejlesztés* problémájáról kidolgozott általános elképzeléseinek maguknak is termékenyítően kellene hatniuk az oktatás átalakítására. Másrészt – mint korábban már utaltunk rá – a pszichológiának nagy szerepe kell hogy legyen annak a veszélynek az elhárításában, hogy éppen a tudományos-technikai forradalom „minőségi” igénye révén annak „áldásai” egyre élesebb szociális differenciációt hozzanak létre. Vagyis annak elhárításában, hogy éppen a fejlett technológia csökkentse a különböző mértékben „hátrányos helyzetű” társadalmi rétegek

esélyeit. A kérdés mind egyes országokon belül, mind nemzetközi méretekben a pszichológia humanista elkötelezettségeit nagy próbára tevő elméleti kiállást és gyakori programadást igényel a jövőben. (Hogy milyen vízváltástól lehet itt a jövőben szó, azt az öröklés-környezet vita igen éles, a szakmai közvéleményt szokatlanul megmozgató felújulása, az Amerikában zajló úgynevezett Jensen-vita jól illusztrálja.)

A tudományos-technikai forradalomnak a pszichológia felé szóló „elvárásai” közül jó néhányat kiemelhetünk volna még (a szociálpszichológiával szemben például nyilván óriási igényeket fog támasztani). Az általunk kiemelt kettő azért is érdemel különleges figyelmet a pszichológiai prognosztika szempontjából, mert olyan területeket érint, ahol az általános és az alkalmazott kutatások annyira hiányzó reális integrációja már ma is körvonalazódik. A mai kísérleti lélektan legfontosabb új trendjei között kiemelt „kognitív pszichológiai” irány közvetlenül az ember-gép rendszer, a mérnökpszichológia problémáiból nyerte legfőbb ihletését, mivel itt merültek fel először konkrétan az emberi tevékenység e korábban mellőzött aspektusai. Ugyanez mondható el a *fejlődés* gondolat általános, elméleti jelentőségét hangsúlyozó és az emberi potenciál fejlesztésével, a fejlesztés konkrét feltételeivel kapcsolatos törekvések összekapcsolódásáról is. (Az elméleti és gyakorlati oldal egyébként mindkét területen általában személyileg is összekapcsolódik, ugyanazok például a „kognitív pszichológia” nagy teoretikusai, akik „emellett” kitűnő mérnökpszichológusok is!) Az optimista jóslat a jövőre tehát éppen ezekből az integrációs csomópontokból kiindulva az elmélet és a gyakorlat között a pszichológiában nagyon éles szakadék csökkenése. A gyakorlat ebből a módszertani és elméleti szigorúság, az elmélet viszont a gyakorlatból induló problémák révén, horizontja tágulása terén profitálhat (l. evvel kapcsolatban BROADBENT, 1971; LOMOV, 1971).

Utaltunk már rá, hogy a pszichológia „jövőjének sajátos külső meghatározójaként emeli ki a legtöbb szerző azt, hogy a pszichológia *morális és politikai* felelőssége egyre nagyobb lesz (HOAGLAND, 1963; HERSCH, 1969; MCKEACHIE, 1969; MURPHY, 1969; WALKER, 1969). Ez persze már nem egyszerűen a pszichológiával kapcsolatos társadalmi elvárások kérdése, inkább ezek intenzívebbé és speciálisabbá válásának *következménye*, röviden mégis szólunk e problémákról is.

Az egész kérdéskör – legalábbis abban a formában, ahogy a nyugati pszichológiában felmerült – legjobban a *kontroll* problémája köré csoportosítható. A pszichológia alkalmazott területeinek visszatérő kérdése az, hogy mennyire tud a pszichológia hatékony eljárásokat kidolgozni, ajánlani az emberi viselkedés, vélemény stb. alakítására. A gyakorló vagy a gyakorlat alapjait kidolgozó pszichológus morális dilemmája – amely ma sokszor már nemcsak a jövőre anticipált, hanem nagyon élő kérdés – itt az, hogy vállalja-e, hogy módszereivel esetleg a manipulációs erők keze alá játszik, vagy ehelyett a morálisan ugyanúgy megkérdőjelezhető félreállást válassza-e? A kérdés a legközvetlenebbül és így legélesebben a tömegkommunikáció pszichológiájában merült fel. Előre vetíti árnyékát azonban az, hogy ez a jövőben az alkalmazás egyéb területein sem lesz elhanyagolható. A klinikai pszichológiában például a deviáns viselkedésformák „repertoárjának” kiszélesedése az eddigieknél élesebben fogja felvetni a viselkedési norma, a normalitás kérdését, s ev-

vel összefüggésben azt, hogy milyen esetekben van a pszichológusnak *joga* beavatkozni, s hogy milyen *értékek* nevében avatkozik be, s nem egyszerűen a represszív társadalmi erők kiszolgáltatott végrehajtó eszközévé válik-e maga is – morálisan megalapozottnak tűnő beavatkozásával. Hasonló etikai problémákat fog felvetni a pszichofarmakonok fejlődése is, a viselkedést egyre hatékonyabban befolyásoló gyógyszerek használatával, sőt kidolgozásával kapcsolatban.

Milyen kiutak láthatók ezekből a dilemmákból a pszichológia számára? A legtöbb nyugati állásfoglalás is azt hangsúlyozza, hogy a kérdést még a pszichológus sem veheti fel úgy abszolútizálva, hogy „kontroll vagy nem kontroll”. Az első kérdés, hogy a pszichológus nyújtotta segítséggel ki ellenőriz kit és milyen céllal (HOAGLAND, 1968). Morális és politikai felelősségérzetének megnövekedésével a pszichológiának nem szabad egyszerűen az álsemleges be nem avatkozás, kilépés álláspontjára helyezkednie.

Másrészt, s ez már a pszichológia által „sugallt” emberkép kérdése, a pszichológia *nem* keltheti azt a látszatot az emberekből, mintha valóban olyan meggyőző evidenciák birtokában lenne, amelyek az ember passzivitását, aktuális külső feltételek általi merev irányítottságát igazolják (MILLER, 1967). Tudatosítani kell, hogy az ember sajátos „önkontroll”-funkciókkal is rendelkezik. Éppen a különböző pszichés működéseknek az egyén „tudta” nélküli befolyásolhatóságával kapcsolatos nagy szakmai viták vetítik előre azt, hogy a jövőben a pszichológia felelőssége meg fog nőni nemcsak a kutatások alkalmazásával, hanem *értelmezésükkel* kapcsolatban is. Ez az alapkutatásban is annak egyre erőteljesebb felismeréséhez fog vezetni, hogy a pszichológia sok területen egyáltalán nem olyan „értékmentes” tudomány, mint ahogy sokáig büszkén véltük azt. Az eredmények értelmezésébe, a „lyukak” betöltésébe mindig sok normatív elem csúszik be. Az „optimista” pszichológiának nem kell félnie ennek beismerésétől, hiszen bízik abban, hogy a tudományosság növekedése a szakmai alternatívákban is a humanista megoldásokat fogja igazolni.

A pszichológus – mint egy sajátos társadalmi tényező – morális felelősségérzete a jövőben feltehetően nálunk is meg fog nőni. A kutatás felhasználásával, értelmezésével kapcsolatos nagy dilemmák mellett ez nálunk olyan minimális, „szakmán kívüli” kérdésekben is meg fog nyilvánulni, hogy ki mellett álljon ki például a pszichológus egy munkahelyi konfliktusban stb. Ezeken a területeken ugyanis azt az elemi hátrányt kell behoznunk, hogy a pszichológus mint szakma, foglalkozás nagyon kis hagyományokkal rendelkezik nálunk, ezért egészen elemi kérdésekben sincs kialakult etikai gyakorlat.

Még egy gondolatot a pszichológus társadalmi felelősségének megnövekedéséről. Mint azt a leghatározottabban WALKER (1969) fejti ki, ez magában foglalja azt is, hogy a pszichológusnak a jövőben egyre határozottabban kell küzdenie tudománya társadalmi támogatásáért. Ehhez az etikai alapot éppen annak felismerése adja, hogy mennyire központi jelentőségű társadalmi gondok megoldásához járulhat hozzá kutatásaival.

A pszichológiával szemben támasztott társadalmi követelmények egyre élesebben vetik fel az alapkutatások által feltárt új ismeretanyag „behatolásának” kérdését az alkalmazott területekre. A pszichológia helyzete itt nemcsak annyiban tér el

a többi tudományokétól, hogy alap kutatások és alkalmazás között talán itt a legélesebb mindmáig a szakadék, hanem abban is, hogy éppen a pszichológiára vár (a pedagógia mellett), hogy az eredmények továbbadásának a kor követelményeinek megfelelő módszereit kidolgozza. Olyan „intézmények” (pl. tematikus összefoglalásokat közlő folyóiratok) létrehozására lenne tulajdonképpen szükség, melyek az információvesztés optimalizálásával képesek az alap kutatások eredményeinek közvetítésére. Ha nem alakul ki valamiféle „középszintű” közvetítő fórum, akkor nagyon nagy a veszélye annak, hogy a pszichológia felhasználása nem „alkalmazott tudomány”, hanem az eredmények megfontolatlan vulgarizálása lesz. Az ilyen szintű közvetítés hozzájárulhatna ahhoz is, hogy a pszichológia eredményei „megemészthető” formában jussanak el a potenciális interdiszciplináris partnerekhez, kivédve azt a veszélyt, hogy a más tudományok művelőit a pszichológiából gyakran csak a kuriózumok érdeklik.

A vulgarizálás veszélye még erőteljesebb a pszichológia és az ismeretterjesztés viszonyában. Pedig a pszichológiai ismeretterjesztésnek, mint a pszichológus felelősségének megnövekedésével kapcsolatban már utaltunk rá, fontos speciális feladata, hogy a tényközlés mellett közvetve sajátos „emberismeretet és önismeretet” alakítson ki, a tudományoshoz közelítse a mindennapi emberképet is. Ennek jelentőségét a pszichológia társadalmi szerepe szempontjából több szerző kiemeli (MACKEACHIE, 1969; MILLER, 1967).

Ha a pszichológia fejlődését, más tudományokhoz hasonlóan egyszerre jellemzi az *integrációs igény* és a kutatási témák és módszerek specializálódása, akkor a pszichológia legújabb eredményeinek elterjedésével kapcsolatos kérdések mellett a jövőben egyre inkább fel fog merülni egy másik probléma is: a nemzetközivé vált kísérleti, általában bonyolult metodikával és nagyfokú műszerezettséggel végzett kutatásokból nyert *adatok* cseréje. A legáltalánosabb probléma itt az a közismert tény, hogy az adatok körülbelül tíz évenként megduplázódnak.

Konkrétabb kérdés ezen belül az, hogy ami az egyik kutatócsoport számára fő téma (pl. milyen „tehetetlenséggel” működik a mozgásirányító rendszer), az a másik csoport számára, akik mondjuk azzal foglalkoznak, hogy milyen gyakorisággal lehet utasításokat adni mozgások végzésére, már csak módszertanilag felhasználható adat. Ma már valóban nemzetközi színvonalú kutatások tervezésére több tucat ilyen tudományon belüli kapcsolat ismerete szükséges. Kérdés, hogy milyen szinten lehet képes egy három-négy fős kutatócsoport tucatnyi kísérleti témakör nyomon követésére? Ehhez képest a saját „főtéma” nyomon követése egyszerűbbnek tűnik. Ám még ez is felvet egyre növekvő nehézségeket. Ezeket legegyszerűbben információs terminológiában jellemezhetjük. Az egyik kutató által küldött üzenetet a másik csak úgy értheti meg, ha ismeri a „kódot”. Ma az üzenet elfogadott formája a tudományos folyóiratban való publikáció. Formáját egyes esetekben szervezetek vagy folyóiratok rögzített szabályai, máskor szokások szabályozzák. A formára nyilván szükség van; egyrészt szempontokat ad az eredmények kifejtéséhez, másrészt megkönnyíti az olvasó tájékozódását. Ugyanakkor a rögzített forma korlát is, mely magát a kutatást is sematizálja. Így aztán nem véletlen, hogy a publikációk hosszáról az *American Psychologist* hasábjain támadt szokatlannul heves vitához a legnevesebb amerikai pszichológusok szóltak hozzá (G. A.

Miller, J. J. Jenkins, K. E. Clark, S. E. Seashore stb.). A módszertani sematizálás mellett a legnagyobb veszély itt az információvesztés. A publikációk egyre csökkenő terjedelme (egyes folyóiratok általában egy oldalas beszámolókat közölnek csak) ellen a kutatók úgy védekeznek, hogy informális úton (általában levelezés útján) küldik el a részletesebb beszámolót, sokszor azzal a feltétellel, hogy nem szabad a kutatásra hivatkozni. Ez persze nehezen egyeztethető össze a tudományos nyilvánossággal. Ezért, másrészt a publikációk lassú idői átfutásának kompenzálására, Amerikában újabban kísérleteznek ennek a tájékoztatási rendszernek az intézményesítésével. A javasolt megoldás lényege az lenne, hogy a folyóiratokban megjelenő cikkek szerzői, ha a téma kutatásában a kézirat leadása óta előbbre haladtak, az erről szóló informális kutatási beszámolót elküldik a szerkesztőségnek, az a megjelenő cikknél jelzi, hogy kérésre a szerkesztőség frissebb anyagot is tud küldeni az érdeklődőknek a szerzőtől (*Current Research Summaries* rendszer).*

Ez sem segít különösebben azon a kommunikációs problémán, hogy a közlemények valóban reprodukálható módon írják le a kutatásokat. A hű megismeréshez egyre nélkülözhetetlenebbé válik a *személyes* kapcsolat. Efelé az út felé terel az a tény is, hogy a közleményekben az integráló, irányokat mutató, teoretikus nézetek kifejtésére általában igen csekély a lehetőség. E problémához még az időtényező is hozzájárul. Az *American Psychologist* ismertet egy nagyon érdekes összefoglalást arról, hogy mi a sorsa egy empirikus kutatásnak, illetve az ebből származó közlemény információinak az Egyesült Államokban. A szakfolyóiratban való megjelenés a kutatás megkezdését általában három, befejezését két évvel követi. A megkezdést követően kb. öt évvel jelenik meg hivatkozás a munkára a kifejezetten összefoglalásokat közlő *Annual Review*-ban; hat-hét év múlva hivatkoznak a cikkre más szakcikkben, tizenhárom év múlva kerül tankönyvekbe. A kép természetesen az *átlagos* helyzetet mutatja, ennél jóval gyorsabb „átkerülés” is van.

A pszichológia fejlődésének lehetséges irányairól és gondjairól nyújtott képünk természetesen főként a *mai* helyzet általunk fontosnak érzett tendenciáit extrapolálja. Ez azonban a pszichológiai prognóziskísérletek általános jellemzője. A prognosztika általános módszertani nehézségei mellett ennek a pszichológiában az a bevezetőben említett sajátos helyzet is oka, hogy a pszichológiailag releváns „témák”, kérdések meglehetősen régóta adóttak. Ezért a pszichológiai prognosztika egy kicsit arról is szól, amit a pszichológiának kutatnia *kellett volna*, de még nem tette meg. E probléma legélesebb formában az alkalmazott pszichológiában jelentkezik, olyannyira, hogy e területek ismertetésében sokszor nem is léphettünk túl a legáltalánosabb elvek, illetve elvárások ismertetésén.

Végezetül kiemeljük, hogy a pszichológia fejlődése a jövőben bizonyos tudományszervezési változásokat is implikál. Ahhoz, hogy a pszichológia valóban olyan komplex integráció irányában fejlődjék, mint ahogy azt jeleztük, az eddiginél sokkal szorosabb *interdiszciplináris kapcsolatokat* kell kialakítania. Ez egyrészt extenzív igényt is jelent, a kapcsolatok felvételét olyan tudományágakkal, ahol ez eddig

* Azóta persze mind az elektronikus publikálás, mind a vitafolyóiratok (pl. a *Behavior and Brain Sciences*) friss és gyors megoldásokat eredményeztek.

nemigen valósult meg. Jelenti másrészt a kapcsolatok intenzívebbé tételét. Sok példa igazolja, hogy az interdiszciplináris kapcsolatok csak akkor igazán termékek, ha nem csak „eszmecekerét” vagy szempontok kölcsönzését jelentik, hanem valóban már együtt is tervezett kutatásokat. Ezek megvalósítására persze megfelelő szervezeti keretek kellene. Ezen a téren a hazai pszichológiában kezdeményezések egyelőre csak a fiziológiával való együttműködésben vannak.

Hasonlóan jelentős szerepe lehet a pszichológia jövőjében a nemzetközi kapcsolatoknak. Ezek szerepét technikai szinten már a kutatásoknak a publikációkból való megismerhetetlensége is indokolja. A nemzetközi együttműködésnek azonban ahhoz, hogy e lehetőségeit kihasználja, túl kell mennie a puszta tanulmányút színvonalon. Még a szocialista országok viszonylatában sem használjuk ki azt a lehetőséget, amit a valóban intenzív, közös kutatásban és nem egyszerűen a véleménycserében rejlő kooperáció jelenthet.

IRODALOM*

- ÁKOS, K. (1968) A pszichológia várható fejlődéséről. *Magyar Pszichológiai Szemle*, XXV., 452–457.
- BERAN, J. (1971) Is experimental psychology relevant? *Amer. Psychologist*, 26, 713–716.
- BROADBENT, D. E. (1971) Relation between theory and application in psychology. XIXth *International Congress of Psychology: Proceedings*. London, 27–36.
- BRUNER, J. S. (1957) Neural mechanismus in perception. *Psychol. Review*, 64, 340–358.
- FOA, U. G., TURNER, J. L. (1970) Psychology in the year 2000: Going structural. *Amer. Psychologist*, 25, 244–247.
- FODOR, J. A. (1968) *Psychological explanation*. Random House, New York
- GOSS, A. E. (1961) Early behaviorism and verbal mediating responses. *Amer. Psychologist*, 16, 285–298.
- HEBB, D. O. (1955) Drives and the CNS (conceptual nervous system). *Psychol. Review*, 62, 243–254.
- HERSCH, C. (1969) From mental health to social action: Clinical psychology in historical perspective. *Amer. Psychologist*, 24, 909–916.
- HOAGLAND, H. (1968) Potentialités dans le contrôle du comportement. In *L'homme et son avenir*. Robert Laffont, Paris, 175–191.
- KAY, HOGY (1971) Psychology–A.D. 2000. Facts, forecasting, fantasies and fallacies. XIXth *International Congress of Psychology: Proceedings*. London, 62–69.
- LOMOV, B. F. (1971) Szosztojánijje i perszpektivü razvityija pszichologü v SZSZSZR v szvete resenyij XXIV sz'ezda KPSZSZ.
- LOMOV, B. F. (1971) O roli praktjyiki v razvityiji tyeoriji obscej pszichologü. *Voproszii Pszichologii*, 17, 26–35.
- MCGHEE, W. (1971) Report of the treasurer. *Amer. Psychologist*, 26, 12–18.

* Az irodalomjegyzék csak a prognosztikai témájú hivatkozásokat tartalmazza.

- McKEACHIE, W. J. (1969) A public policy conference for psychologists. *Amer. Psychologist*, 24, 593–596.
- MILLER, G. A. (1967) Some psychological perspectives on the year 2000. *Daedalus*, 96, 883–896.
- MURPHY, G. (1969) Psychology in the year 2000. *Amer. Psychologist*, 24, 523–530.
- NEISSER, U. (1967) *Cognitive psychology*. Appleton century crofts, New York
- PRIBRAM, K. H. (1971) Psychology tomorrow. The immediate future. *XIXth International Congress of Psychology: Proceedings*. London, 59–62.
- TODA (1971) Possible roles of psychology in the very distant future. *XIXth International Congress of Psychology: Proceedings*. London. 70–79.
- WALKER, E. L. (1969) Experimental psychology and social responsibility. *Amer. Psychologist*, 24, 862–868.

THE FUTURE OF PSYCHOLOGY:
AS WE SAW IT IN 1970

PLÉH, CSABA – CZIGLER, ISTVÁN

This paper was prepared as a discussion material on the future of psychology in 1970. Speculative pretions about predicting the future are omitted, but otherwise we publish the working paper as it looked in 1970. It can serve as a rear mirror: did it really happen the way we imagined it as young scholars 30 years ago.